

„Педагогическая психология” / М. Г. Угарова. – Ярославль, 2006. – 19 с.

- 📁📄👤 Швалб Ю. М. Система профессиональной подготовки социальных работников / Ю. М. Швалб // Эффективные формы и методы оказания помощи социально уязвимым детям : материалы Междунар. форума (5-6 мая 2005 г.). – Ташкент, 2005. – С. 41–46.
- 📁📄👤 Шевченко Н. Ф. Формування професійної свідомості практичних психо-логів у системі вищої освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. психол. наук: спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Н. Ф. Шевченко. – Київ, 2006. – 32 с.
- 📁📄👤 Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : учебное пособие / Л. Б. Шнейдер. – М. : МПСИ ; Воронеж : НПО „МОДЭК”. – 2004. – 600 с. – (Серия „Библиотека психолога”).
- 📁📄👤 Шнейдер Л. Б. Тренинг профессиональной идентичности : [руководство для преподавателей вузов и практикующих психологов] / Л. Б. Шней-дер. – М. : Издательство Московского психолого-социального институ-та ; Воронеж : Издательство НПО „МОДЭК”, 2008. – 208 с.

УДК 159.925 : 159.954

Я. З. Василькевич

ПРОБЛЕМА ПЕРВИННОЇ ДІАГНОСТИКИ ВЧИТЕЛЯМИ ОБДАРОВАНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Анотація

У статті здійснено аналіз можливостей використання та результатів апробації адаптованих варіантів опитувальників Дж. Рензуллі для ідентифікації різних видів обдарованості (здібностей до навчання, мотиваційно-особистісних, творчих і лідерських характеристик) за допомогою експертної рейтингової оцінки.

Ключові слова: обдарованість, рейтингові шкали, експертна оцінка, здібності до навчання, мотиваційно-особистісні характеристики, творчі здібності (креативність), лідерські здібності.

Аннотация

В статье совершен анализ возможностей использования и результатов апробации адаптированных вариантов опросников Дж.Рензулли для идентификации различных видов одаренности (способностей к обучению, мотивационно-личностных, творческих и лидерских характеристик) с помощью экспертной рейтинговой оценки.

Ключевые слова: одаренность, рейтинговые шкалы, экспертная оценка, способности к обучению, мотивационно-личностные характеристики, творческие способности (креативность), лидерские способности.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми ідентифікації обдарованості школярів зумовлена практикою роботи з обдарованими дітьми та

визнанням державної важливості проблеми реалізації творчого й інтелектуального потенціалу особистості.

У галузі освіти особливо затребуваний метод діагностики обдарованості, який передбачає вимір здібностей через їх зовнішню оцінку іншими людьми. Експертам (зазвичай учителям, викладачам) пропонується або прорангувати своїх підопічних у відповідності з їх здібностями чи досягненнями, або заповнити опитувальник чи анкету для оцінки їх особистісних якостей. При використанні експертних оцінок виникає ряд проблем. Це проблема основ, на яких виносяться експертні судження та проблема диференційованості оцінок. Проте в деяких зарубіжних дослідженнях [7] виявлено, що не існує відмінностей в оцінках обдарованості між експертами, яким були запропоновані критерії для оцінки та експертами, яким таких критеріїв не давали. З цією проблемою пов'язаний і так званий «ефект ореолу», який полягає в тому, що при оцінці іншої людини важко відокремити, наприклад, творчі здібності від інших здібностей і психологічних характеристик, а також від шкільної успішності, рівня інтелекту і т.д.

Результати дослідження психодіагностичних можливостей вчителів з оцінки здібностей школярів, проведеного В. М. Дружиніним і А. Н. Вороніним методом репертуарних решіток Дж. Келлі показали, що вчителі не володіють достатніми засобами для диференціації своїх учнів за здібностями. Окрім невисокої диференційованості уявлень про здібності, виявлена також їх залежність від характеру діяльності індивіда [2]. Оцінки обдарованих дітей 5,5–10 років залежать від уявлень учителів про дитячу обдарованість, їх досвіду та рівня розумового розвитку, предмета, який викладають, тривалості знайомства з дітьми [3]. В оцінці вчителями обдарованості дітей важливу роль можуть відігравати феномени «педагогічного прийняття» та особливо «педагогічного неприйняття» [1], а також здатність вчителя продуктивно вирішувати шкільні конфлікти [4; 6]. Оцінка творчих можливостей дітей має особливі труднощі, оскільки умови шкільного навчання рідко сприяють їх проявам, більше того, деякі такі прояви в класі (незвичайні запитання дітей, самостійність мислення

та ін.) можуть негативно оцінюватись вчителями як порушення поведінки, прагнення виділитись або навіть принизити вчителя [9].

На сьогодні для ідентифікації обдарованих учнів учителями широко використовуються різні анкети і шкали (Дж. Рензуллі, Ф. Вільямса, П. Торренса). Ці шкали містять приклади найбільш частих проявів різних інтересів і здібностей у поведінці та діяльності дітей, що допомагає уникнути багатьох із наведених вище протиріч в оцінках вчителів, зробити їх менш суб'єктивними та більш різносторонніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виявлення обдарованих дітей вивчається в роботах Д. Б. Богоявленської, А. Н. Вороніна, В. М. Дружиніна, М. С. Лейтеса, О. М. Матюшкіна, В. О. Моляко, Р. О. Семенової, О. Є. Туник, Д. В. Ушакова, Н. В. Хазратової, М. О. Холодної, О. І. Щєбланової та ін.

Донедавна у вітчизняній та зарубіжній психології панувало положення про недостатню ефективність і економічність оцінок вчителів як методу ідентифікації обдарованості дітей. Проте за допомогою кореляційного аналізу різних показників і критеріїв досягнень було показано, що експертні оцінки вчителів можуть не поступатись іншим джерелам інформації, включаючи тести. Учителі виявились здатними визнавати обдарованими навіть тих учнів, які не демонструють високих рівнів успішності, організованості та саморегуляції [10].

Оцінка вчителями здібностей учнів часто є вирішальною при зарахуванні дітей в класи для обдарованих дітей, гімназії, ліцеї. Ця оцінка впливає не тільки на успіхи дітей у навчанні, але й на формування їх особистісних якостей (самооцінку, мотивацію і т.д.) та стосунки з оточуючими. Проте, якщо надійність і валідність тестів вивчена достатньо, то питання про те, наскільки кваліфіковано вчителі оцінюють обдарованість учнів, залишається дискусійним.

Загалом вимірювання здібностей через зовнішню оцінку залишається недостатньо вивченим, що робить актуальним подальше проведення як теоретичних, так і методичних досліджень проблеми експертної ідентифікації обдарованості. Особливо ретельного вивчення вимагають методи первинної

діагностики, які рекомендуються для використання вчителями.

Мета написання статті – здійснити аналіз можливостей використання адаптованих варіантів опитувальників для ідентифікації різних видів обдарованості (академічної, інтелектуальної, творчої, лідерської) за допомогою експертної рейтингової оцінки.

Виклад основного матеріалу. Серед сучасних засобів діагностики обдарованості найбільш потужними є тести, спрямовані на оцінку інтелекту та креативності. Проте застосування тестів передбачає професійну психологічну підготовку. Окрім того, тестування – це трудомістка та дорога процедура. Тому в якості підготовки до тестування, а в подальшому і для співставлення своїх висновків із заключним висновком психолога вчителі можуть проводити первинну діагностику.

Первинна діагностика базується на спостереженнях, практичному досвіді, інтуїції вчителів, батьків, учнів і самих обдарованих дітей. Вона дає важливу інформацію, яка разом із результатами тестування повинна служити основою для прийняття рішень щодо включення дітей у спеціалізовані навчальні програми. До методів первинної діагностики відносять: різноманітні шкали; опитувальники; самоопитувальники; спостереження, які проводяться за визначеною схемою; інформацію про продукти діяльності. Спостереження проводяться як у природній ситуації шкільного навчання, так і в спеціально змодельованих ситуаціях.

Весь цей інструментарій дозволяє вчителям, батькам, учням упорядкувати свої враження та оцінити певні поведінкові прояви, характерні для обдарованих. Дослідження показали, що вчителі, які пройшли навчання роботі з обдарованими дітьми, можуть успішно виявляти їх за допомогою перерахованих методик.

Для виявлення обдарованих дітей учителями спеціалісти розробили різноманітні шкали. Проте, на думку деяких дослідників [8], неструктурована і нестандартизована рейтингова оцінка школярів учителями містить багато слабких місць і не є достатньо ефективною.

Американські психологи Дж. Рензуллі, Р. Хартман і К. Коллахан, координатори програми зі створення концепції та системи роботи з обдарованими дітьми, зібрали наукові та дослідницькі роботи вчених усього світу, пов'язані з проблемами дитячої та юнацької обдарованості.

На основі цих робіт Дж. Рензуллі та співавтори [5] вирішили створити надійний і валідний інструмент для об'єктивної експертної оцінки вчителями різноманітних сторін дитячої обдарованості. Було вибрано чотири види обдарованості:

- 1) здібності до навчання;
- 2) мотиваційно-особистісні характеристики;
- 3) творчі здібності (креативність);
- 4) лідерські здібності.

Були створені опитувальники, за допомогою яких експертна рейтингова оцінка, що виставляється педагогами, використовувалась у процесі ідентифікації обдарованих дітей. Автори опитувальників підкреслювали, що дані опитувальники не призначені для того, щоб замінити існуючі інтелектуальні, креативні тести та тести досягнень, вони повинні слугувати додатковим засобом (разом з існуючими) для виявлення обдарованих дітей.

На основі аналізу великої кількості літературних джерел були виявлені найбільш показові поведінкові характеристики чотирьох видів обдарованості та створені чотири опитувальники. В опитувальники були включені тільки найбільш значущі характеристики, виділені декількома вченими з різних країн.

Оскільки передбачалось використання експертної вчительської оцінки, характеристики обдарованості повинні бути поведінковими, тобто такими, щоб за допомогою систематичного чи випадкового спостереження в різноманітних ситуаціях педагоги могли оцінити ступінь прояву різноманітних якостей школярів. У якості експертів в американській програмі виступали педагоги та шкільні консультанти.

О. Є. Тунік і В. П. Опутнікова [8] здійснили апробацію та адаптацію чотирьох шкал методики, внесли ряд змін і доповнень, пов'язаних з

використанням тестової методики.

По-перше, опитувальники були створені для ідентифікації обдарованих дітей. Автори адаптували їх для визначення ступеня прояву обдарованості для більш широкої вибірки (нормальних і обдарованих дітей). Тобто опитувальники можуть бути використані практично для всіх дітей, та за їх допомогою можна оцінити рівневі характеристики різних видів здібностей.

Друга зміна пов'язана з віком дітей. Опитувальники Дж. Рензулі були створені для школярів і студентів, але адаптовані для дітей і підлітків від 6-ти до 18-ти років. Тобто у вибірку досліджуваних можуть входити вихованці старших груп дитячого садка, школярі та студенти.

Третя відмінність стосується експертів, тобто тих, хто оцінює, хто заповнює опитувальник. В якості експертів можуть виступати не лише педагоги, як у авторів опитувальників, але й психологи, соціальні працівники, батьки, а також школярі (починаючи з 6–7 класу). Причому школярі можуть оцінювати самих себе (самооцінка) та один одного (взаємооцінка).

Дана методика містить чотири опитувальники.

Перший опитувальник включає 8 пунктів, у кожному з яких відмічені деякі характеристики, пов'язані зі здібностями до навчання. Той, хто заповнює анкету, оцінює, використовуючи чотирьохбальну систему, в якій мірі кожному учню притаманні дані характеристики.

Другий опитувальник включає 9 характеристик, пов'язаних з мотиваційно-особистісними якостями.

Третій опитувальник містить 10 пунктів, які розкривають творчі характеристики.

Четвертий опитувальник включає теж 10 пунктів, в яких відмічені характеристики, пов'язані з лідерськими здібностями.

Можливі оцінювальні бали: 4 – якщо Ви спостерігаєте цю характеристику майже постійно; 3 – якщо Ви спостерігаєте цю характеристику досить часто; 2 – якщо Ви спостерігаєте цю характеристику іноді, час від часу; 1 – якщо Ви майже ніколи не спостерігаєте цієї характеристики. Кожен пункт слід оцінювати

безвідносно до інших пунктів.

Бажано, щоб такі шкали заповнили всі вчителі, які працюють з учнем достатньо тривалий час. Оцінки різних учителів зіставляються, обговорюються, в суперечливих випадках необхідно просити описати конкретні ситуації, в яких проявлялась та чи інша характеристика. У сумнівних випадках колективне рішення краще приймати на користь дитини.

Другим джерелом інформації є батьки. Вони надають біографічні відомості та заповнюють рейтингові шкали.

В якості експертів можуть виступити однокласники, які оцінюють самі себе (самооцінка), а також усіх інших школярів (взаємооцінка).

Для отримання інформації про продукти діяльності збираються приклади, випадки завершеної учнями роботи чи поведінки в ситуаціях, які вимагають прояву лідерства, творчого підходу або залучення в задачу. Це може бути оповідання, вірш, науковий проект, самостійна лабораторна робота, невелика лекція, вистава, постановка п'єси чи організація постановки, здійснення якоїсь діяльності (випуск шкільного журналу, організація вечора). Опис окремих випадків і запис спостережень за конкретною поведінкою в ситуації повинні містити відомості про якість результату та самої діяльності. Для їх оцінки можна використовувати шкали у відповідності з вибраними критеріями.

У нашому дослідженні здійснена апробація адаптованих варіантів опитувальників Дж. Рензулі [8] для ідентифікації обдарованих дітей за допомогою експертної рейтингової оцінки.

У дослідженні взяли участь учні 8–9 класів Борзнянської гімназії ім. П. Куліша та Переяслав-Хмельницької загальноосвітньої школи № 5. Загальне число учасників – 56 осіб. У якості експертів виступили класні керівники.

Середні показники рейтингових оцінок за видами обдарованості наведені у табл. 1. Наведені дані за чотирма видами характеристик: здібності до навчання, мотиваційно-особистісні характеристики, творчі (креативність) та лідерські здібності та трьома категоріями оцінюючих: експерт (класний керівник), самооцінка (дитина – сама себе), взаємооцінка (школярі – один

одного).

Таблиця 1

Середні показники рейтингових оцінок за видами обдарованості

Шкала	Рейтингові оцінки		
	Експертна оцінка	Самооцінка	Взаємооцінка
Здібності до навчання	19	19	17
Мотиваційно-особистісна обдарованість	20	21	18
Творча обдарованість	21	24	20
Лідерська обдарованість	21	24	22

Як видно з таблиці, середні показники рейтингових оцінок за видами обдарованості близькі між собою. Школярі оцінюють самих себе за всіма видами обдарованості дещо вище від експертної оцінки та взаємооцінки. Тобто, максимальне значення середніх оцінок за всіма видами обдарованості характерне для самооцінки. Мінімальне значення характерне для взаємооцінки за творчою та лідерською обдарованістю. Таким чином, експертна оцінка та взаємооцінка дещо суворіша в порівнянні з самооцінкою.

Середні показники рейтингових оцінок за чотирма видами обдарованості порівняні з нормативними показниками [8] рейтингових оцінок (табл. 2) і подані у вигляді діаграми (рис.1).

Нормативні показники незначуще відрізняються від середніх показників рейтингових оцінок за всіма видами обдарованості. Проте можна відмітити, що середній показник експертної оцінки співпадає з нормативним показником за здібностями до навчання та творчою обдарованістю, що може свідчити про об'єктивну оцінку експертом саме цих видів здібностей. Решта середніх показників рейтингових оцінок за видами обдарованості незначуще нижча від

Нормативні показники рейтингових оцінок за видами обдарованості

Шкала	Рейтингові оцінки		
	Експертна оцінка	Самооцінка	Взаємооцінка
Здібності до навчання	19	21	19
Мотиваційно-особистісна обдарованість	21	25	21
Творча обдарованість	21	27	23
Лідерська обдарованість	25	27	24

нормативних, що свідчить про деяку недооцінку школярами своїх можливостей та можливостей однокласників.

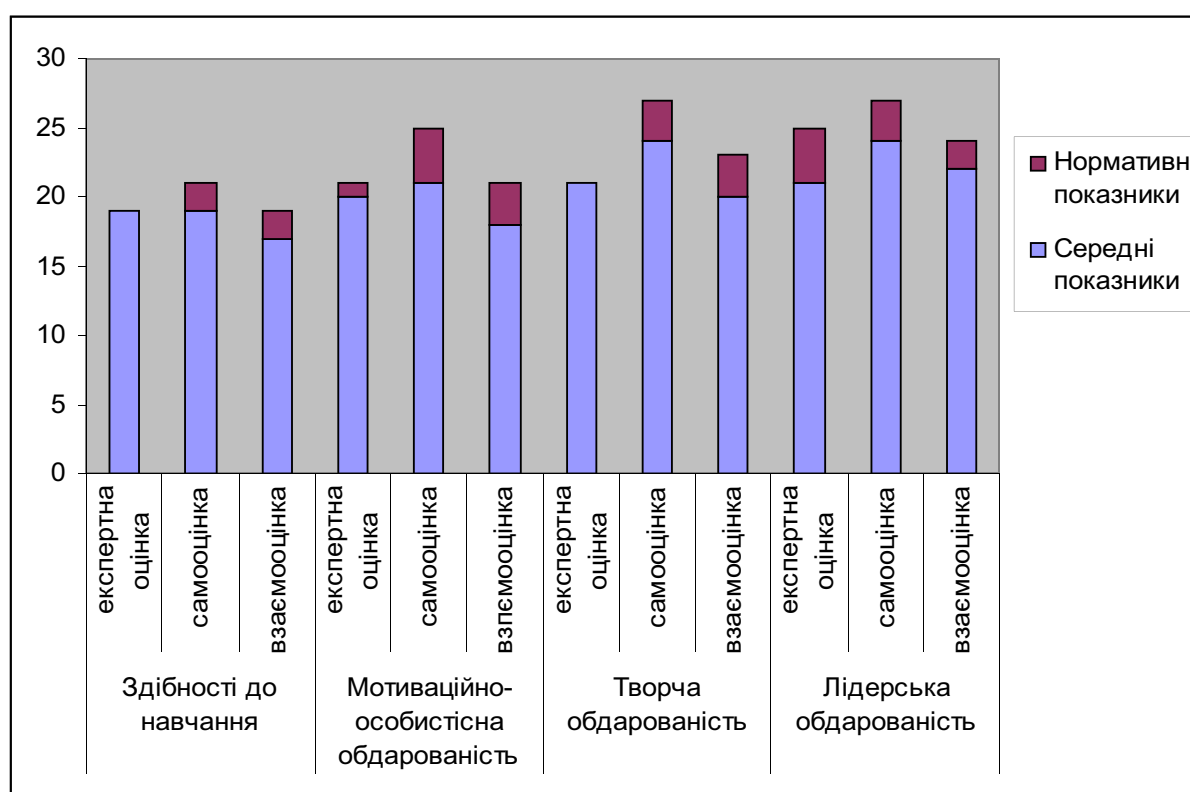

Рис.1. Порівняльний аналіз середніх показників рейтингових оцінок за видами обдарованості з нормативними показниками

За середньою індивідуальною оцінкою кожного учня було визначено

рівень прояву у досліджуваних кожного з чотирьох видів обдарованості за окремими видами оцінювання (експертна, само- та взаємооцінка). Отримані результати у відсотках наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Рівневі характеристики видів обдарованості за рейтинговими оцінками

Шкала		Рівні			
		Дуже низький	Низький	Середній	Високий
Здібності до навчання	Експертна оцінка	0	24	69	7
	Самооцінка	3	21	62	14
	Взаємооцінка	0	10	83	7
Мотиваційно-особистісна обдарованість	Експертна оцінка	0	31	38	31
	Самооцінка	10	28	59	3
	Взаємооцінка	0	38	62	0
Творча обдарованість	Експертна оцінка	0	0	24	76
	Самооцінка	10	21	69	0
	Взаємооцінка	0	10	90	0
Лідерська обдарованість	Експертна оцінка	0	35	62	3
	Самооцінка	3	24	70	3
	Взаємооцінка	0	3	94	3

Аналіз даних показав, що думка експерта та взаємооцінка щодо дуже низького рівня за різними видами обдарованості (здібності до навчання, мотиваційно-особистісна, творча, лідерська) співпадають. Отже, жоден з досліджуваних за цими видами рейтингових оцінок не проявляє дуже низького рівня зазначених видів обдарованості, тобто класний керівник в якості експерта та самі учні, оцінюючи один одного, не відносять тестованих до дуже низького рівня прояву всіх видів обдарованості. Проте за даними самооцінки різних видів обдарованості, школярі недооцінюють власні здібності, особливо за творчою та мотиваційно-особистісною обдарованістю. Це може проявлятися у нерішучості, невмінні відстояти свою думку та ризикувати, в потребі зовнішньої мотивації та стимуляції при виконанні роботи, схильності довіряти

авторитетній думці без її критичної оцінки.

Результати наведеного дослідження можуть допомогти психологу, педагогам, класному керівнику навчального закладу визначити рівень прояву того чи іншого виду обдарованості та на їх основі створити найкращі умови для розвитку учнями своїх здібностей, для підвищення самооцінки і впевненості у власних силах, а також для розробки програми з підтримки обдарованих дітей і допомоги їм у конфліктних ситуаціях.

Висновки. Здійснений аналіз можливостей використання та результатів апробації адаптованих варіантів опитувальників Дж. Рензулі показав, що вони є зручним, надійним і валідним психодіагностичним інструментом для вивчення здібностей до навчання, мотиваційно-особистісних, лідерських і творчих характеристик школярів за допомогою експертної рейтингової оцінки. Дані опитувальники можуть бути використані як експрес-метод для ідентифікації різних видів обдарованості нарівні з відомими інтелектуальними, креативними та іншими тестами, які вимагають тривалого часу для проведення та обробки даних, а також можуть стати ефективним доповненням до них.

У подальших дослідженнях передбачається вивчення вікової динаміки показників рейтингових оцінок за видами обдарованості.

Summary

The analysis of opportunities of using and results of approbation of adapted variants of questionnaires of Dzh.Renzuli for identification of different typer of giftedness (capabilities tj study, motivated personal, creative and leader's characteristics) with a help of expert and rating evaluation is made in this article.

Key words: giftedness, rating scales, expert evaluation, capability to stuby, motivated personal characteristics, creative capacity (creativity), leader's capacity.

Список використаних джерел:

1. Буланова О. В. Феномен «педагогическое отвержение»: степень распространенности, роль образования и педагогической практики / Буланова О. В., Панасюк А. Ю. // Мир психологии. – 2002. – № 1. – С. 201-208.
2. Дружинин В. Н. Психодиагностические возможности учителя по оценке

- способностей школьников / В. Н. Дружинин, А. Н. Воронин // Развитие и диагностика способностей / под ред. В. Н. Дружинина, В. Д. Шадрикова. – М., 1991. – С. 126-130.
3. Леднева С. А. Психологические особенности оценки детской одаренности педагогами: дис. ... канд.психол.наук : 19.00.13 / Леднева Светлана Анатольевна. – М., 2003. – 133 с.
  4. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал / Митина Л. М. – М. : Изд-во «Дело», 1994. – 216 с.
  5. Психология одаренности: от теории к практике / под ред. Д. В. Ушакова. – М. : ПЕР СЭ, 2000. – 80 с.
  6. Семчук Л. А. Социально-перцептивные и рефлексивные аспекты конфликта (ученик и учитель) / Семчук Л. А. // Мир психологии. – 2002. – № 1. – С. 208-218.
  7. Творчество: от биологических оснований к социальным и культурным феноменам / под ред. Д. В. Ушакова. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. – 736 с. (Научные школы ИП РАН).
  8. Туник Е. Е. Оценка способностей и личностных качеств школьников и дошкольников / Е. Е. Туник, В. П. Опутникова. – СПб. : Речь, 2005. – 104 с.
  9. Фримен Дж. Ваш умный ребенок / Фримен Дж. – М. : Семья и школа, 1996. – 192 с.
  10. Щепланова Е. И. Одаренность как психологическая система: структура и динамика в школьном возрасте: дис. ... доктора психол.наук : 19.00.01 / Щепланова Елена Игоревна. – М., 2006. – 311 с.

УДК 159.9:34.01

О. О. Євдокімова

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ У ДІТЕЙ

Анотація.

У роботі розглянуто психологічні особливості виникнення киберадикції у дітей, багатоманітність її проявів, причини та етапи виникнення, можливі наслідки та шляхи подолання. На основі емпіричного дослідження психологічних характеристик та рівня киберзалежності школярів Харківського ліцею №89 визначено теоретичні засади створення профілактичних програм.

Ключові слова: кибераддикція, гемблінг, аддиктивна поведінка, інтернет-залежність, соціальна дезадаптація.